

**Ігорь
СБИТНЫЙ**
Краєвед
г. Глухов

Цементная плитка «ФОРЪ» на улицах Глухова

При установке памятника Н.А. Терещенко в 1909 году площадка перед постаментом, а также тротуары вокруг были уложены цементной плиткой киевского завода «ФОРЪ» с фирменными бордюрами. А от улицы Путивльской, которая раньше выходила на улицу Спасскую, установили каменные столбики между секциями бордюра. Хорошо сохранилась до наших дней плитка под оградой Трех-Анастасиевской церкви, а лежит она более ста лет.

Тротуарная плитка, о которой идёт речь, изготавливалась размерами 60 x 60 см и частично 60 x 30 см для удобства укладки. Возможно, для Глухова из-за покупки большого количества и с целью рекламы фирма сделала одну плитку с вмонтированной чугунной табличкой, на которой была отлита надпись «КІЄВ. ЦЕМЕНТЗАВОДЪ ФОРЪ» как джокер в колоде игральных карт. Плитка с фирменным знаком была уложена в центре площадки перед постаментом.

Во время оккупации города 1941–1943 гг. немецкие танкисты любили в непогоду ставить свои танки на эти плитки, которые были сделаны на совесть и выдерживали такую нагрузку.

Плиткой замостили также и тротуар вдоль усадьбы Терещенко, которая по всему периметру была огорожена двухметровой кирпичной оградой с двумя арочными воротами и калитками. Одни ворота находились возле центрального здания, другие – около подсобного строения на углу с улицей Спасской.

Плитка с рекламной табличкой цементного завода «ФОРЪ». Фото 2020 г.

В 1912–1913 гг. при строительстве новых зданий Земской управы и Городской думы руководство приняло решение обустроить их тротуарами из цементной плитки. Она была уложена от ворот на Базарной площади (площадь Рудченко), по улице Киево-Московской и до ворот по улице Терещенко (хозяйственные ворота во двор профессионально-педагогического колледжа). Плитку сняли при реконструкции «стометровки».

Вокруг Торговых рядов по улице Терещенко, начиная от теперешнего магазина С. Буйкова, потом по улице Киево-Московской до перекрестка с улицей Соборной (Ушинского), которая тогда выходила на Соборную площадь, также была уложена эта плитка. Из неё был вымощен и тротуар возле дома, где после войны работала валяльная фабрика (теперь там дом

№55 по улице Киево-Московской).

Помещик П. Лютов использовал такую плитку для благоустройства территории своего особняка (от перекрестка улиц Киево-Московской и Терещенко до перекрестка с улицей Соборной). Вокруг своей усадьбы уложил плитку и глуховский помещик Н. Неплюев.

По окончании войны пострадавшую от боевых действий плитку вокруг Торговых рядов по улицам Терещенко и Киево-Московской сняли, отобрали уцелевшую часть и уложили узенькую дорожку по улице Институтской от перекрестка с Киево-Московской до дома № 17, в котором долгое время до и после войны находился горисполком (сейчас в этом здании расположено управление социальной защиты

Продолжение на стр. 2

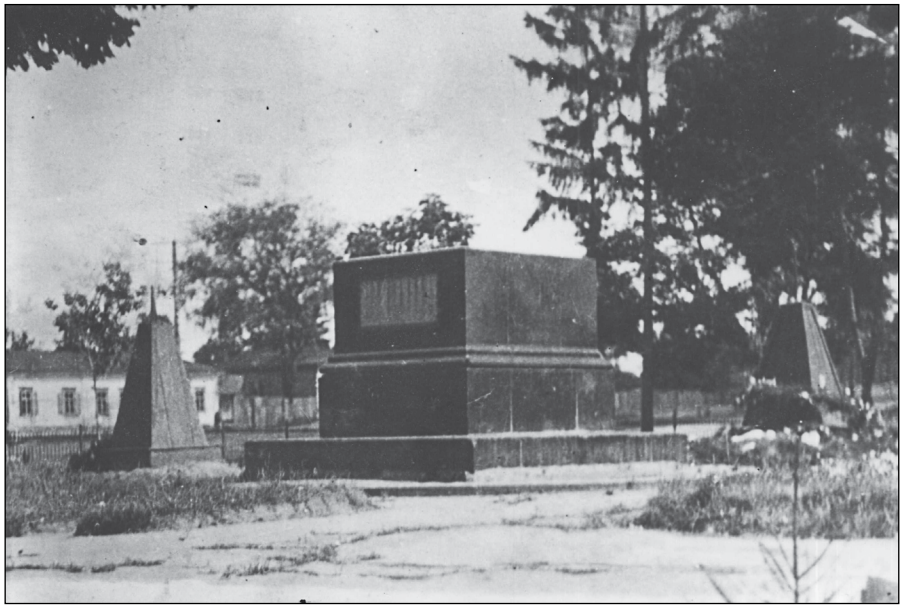

Продолжение. Начало на стр. 1
населения Глуховской районной государственной администрации).

В. Ленин своим декретом дал указание убрать памятники капиталистам. Так памятник Терещенко был снесен, а его потомок Мишель Терещенко, будучи мэром города, снес памятник Ленину и сдал в металлолом.

В конце 20-х или в начале 30-х годов XX в. на постаменте, оставшемся от памятника Николе Терещенко, установили скульптуру из двух воинов-интернационалистов. В сентябре 1941 года немцы сбросили эту скульптуру. Постамент очень долго пустовал. Его окрестили «черным камнем», возле которого в конце войны, а также сразу после неё молодежь назначала свидания, устраивала на цементных плитках танцы под аккордеон (играл М. Хрипунов и др.). Молодые люди не видели в этом ничего предосудительного, да и никто их не осуждал.

Где-то в 50-х годах на постамент установили композиционную скульптуру вдовы с сыном-суворовцем, которую в 1991 году при

Постамент памятника Н. Терещенко. Конец 1940-х гг. Фото автора

реконструкции мемориала заменили на скульптуру Родины-матери, оставив площадку с цементными плитами. В сентябре 2010 года, спешно готовясь к встрече украинского и российского президентов, сверху

на историческую плитку положили новую, но она очень быстро рассыпалась. В 2020 г. при демонтаже современной плитки выяснилось, что старая, находящаяся под ней, сохранилась – сделана на века.

**Вера
НАЗАРОВА**

**Генеалог
г. Москва**

Тропинками глуховских кладбищ

Продолжение.

Начало в № 1(61), 3(63) – 6(66) 2014 г., № 3(69) – № 6(72) 2015 г., № 1(73), № 3(75) – № 5(95) 2019 г.

Братская могила жертв еврейского погрома 7–8 марта 1918 года

Еврейское кладбище Глухова, наверное, наименее посещаемое кладбище города. Сюда приходят лишь немногочисленные потомки евреев, которые в былые времена в большом количестве проживали в Глухове, и редкие любопытствующие, желающие посмотреть на экзотические для наших мест резные орнаменты и письмена старинных надгробий. Большинство надгробий давно находится в неухоженном, заброшенном, упавшем и полуразвалившемся виде. Глуховчане совершенно не знают, кто там похоронен, кем были эти люди, что сделали для города, чем были известны, и даже имен большинства из них

не могут прочитать, так как они написаны, как и весь остальной текст эпитафий, на иврите. Однако, именно на еврейском кладбище находится одно из самых значимых в городе захоронений, которое имеет одновременно историческую, культурную и религиозную ценность. Речь идет о братской могиле жертв еврейского погрома 7–8 марта 1918 года.

Это был один из самых кровопролитных погромов в Глухове, запомнившийся необычайной жестокостью и количеством жертв. Он продолжался почти 3 дня. Устроившие его крестьяне не щадили никого: ни детей, ни женщин, ни стариков. По окончании этой резни трупы евреев лежали в домах, на улицах и даже в окрестностях города. Было убито более 100 человек. Большая часть погибших была похоронена на еврейском кладбище в братской могиле. Первоначально устроенная на одном из самых по-

четных и посещаемых мест кладбища, она со временем она была забыта. Бетонная плита, закрывающая всю площадь могилы, покрылась толстым слоем год от года опадавшей листвы и заросла кустарником, а вырезанные на каменном памятнике надписи стесали стекающие с крон деревьев потоки воды. Недавно нам удалось расшифровать и восстановить эту практически утраченную надпись. Сегодня мы хотим рассказать более подробно об этой могиле и людях, в ней погребенных.

Начинается эпитафия словами о том, что здесь покоятся святые праведники раввин Исроэль-Дов-Бер и его брат Шмуэль, которые были убиты в этом ужасном погроме. Они похоронены рядом с могилой их отца, раввина Менахем-Нохума Шумяцкого.

Раввин-каббалист Менахем-Нохум-Довид Геселев Шумяцкий был

потомком р. Йегошуа, главы раввинского суда местечка Шумячи Климовичского уезда Могилевской губернии. Раби Менахем-Нохум-Довид был хасидом Хабада, учеником Цемах-Цедека, 3-го Любавичского ребе. Именно он отправил Шумяцкого служить раввином в Глухов, сказав: «Я уверен, что он не ошибется в трактовании закона». Сын Цемах-Цедека, р. Шмуэль, будущий 4-й Любавичский ребе, называл Шумяцкого «своим любимцем». В 1873–1883 годах р. Менахем-Нохум-Довид занимал должность Помощника раввина при казенном раввине Глейзере и оставался Духовным наставником глуховских евреев.

Сын р. Менахем-Нохум-Довида, р. Исроэль-Дов-Бер Шумяцкий, родился в 1858–1862 годах (разные источники указывают разное время) и пошел по стопам отца. В 1890 году он получил звание раввина от р. Ицхака-Эльханана Спектора, который был раввином Ковны, где основал иешиву. С этого же времени р. Исроэль-Дов-Бер Шумяцкий стал Духовным раввином в Глухове. Известно, что он был автором книги (в рукописи) респонсов на все четыре раздела «Шулхан аруха» под названием «Яд Исраэль». Раби Исроэль-Дов-Бер Шумяцкий был убит в первые минуты еврейского погрома 7–8 марта 1918 года. Есть две версии обстоятельств его гибели. Согласно одной из них, «семидесятилетнего раввина города вместе с другими евреями привели на городскую площадь и там расстреляли». Согласно другой, «евреи, среди которых был и раввин города, собрались в синагоге. Погромщики окружили синагогу, ворвались внутрь и на глазах у замерших от ужаса людей повесили раввина над бимой (возвышение в центре синагоги, где находился специальный стол для чтения свитка Торы и соответствующего отрывка из книг пророков во время богослужения). Три дня его тело висело там, пока не нашлось несколько смельчаков, которые отважились снять тело и похоронить».

Вместе с братом погиб в этом ужасном погроме и еще один сын р. Менахем-Нохум-Довида, р. Шмуэль (Самуил Нохимович Шумяцкий). Он был купцом и имел на Базарной площади Глухова торговлю бакалейными товарами.

Раби Исроэль-Дов-Бер и его брат р. Шмуэль были похоронены на еврейском кладбище в братской могиле, рядом с могилой их отца. На над-

гробном камне их могилы написано: «Два брата, гордость поколения, знатоки Торы. Здесь покоятся братья, не расстававшиеся ни в жизни, ни в смерти, р. Исроэль-Дов и р. Шмуэль, рядом с их отцом, Менахемом-Нохумом Шумяцким, да будет благословенна память праведника, святые праведники, чей удел в странах жизни, люди прямые и честные, служившие примером для всех».

Далее эпитафия продолжается словами о том, что в этой же могиле похоронены убитые в погроме 7–8 марта 1918 года р. Элиягу-Дов сын Хаима-Исраэля аКоэн Баркан и р. Ицхак сын р. Элиягу Исхор Калтунов.

Раби Элиягу-Дов сын Хаима-Исраэля аКоэн Баркан (Бер Израилев Баркан) родился около 1880 года. Он был шойхетом (резником в еврейской общине города). В ходе погрома был ранен пулей в голову, после чего отправлен в больницу, где ему была сделана операция. После операции в больницу ворвались погромщики и снесли Баркану только что перевязанную голову.

Раби Ицхак сын р. Элиягу-Исхор Калтунов (Ицка Исохоров Калтунов) родился примерно в 1873 году. Он был купцом, торговал на Базарной площади бакалейными товарами, его партнером в этом бизнесе был упомянутый выше Самуил Нохимович Шумяцкий.

Таким образом, данное надгробие установлено на могиле цадика Менахем-Нахума-Довида Шумяцкого, в ногах которого похоронены убитые в погроме его сыновья, Духовный раввин Исраэль-Дов-Бер Шумяцкий и его брат Шмуэль. В этой же могиле похоронены убитые в том же погроме шойхет Элиягу-Дов Исраэлев Баркан и Ицхак Исохорович Калтунов.

Некоторые строчки эпитафии расшифровать не удалось, но по

Братская могила жертв погрома 7–8 марта 1918 г. на еврейском кладбище г. Глухова

контекстуальным связям слов знаменитости иврита утверждают, что данный памятник установлен не только перечисленным в эпитафии персонам, но подразумевает в этом месте захоронение и других жертв погрома 7–8 марта 1918 года.

Данное захоронение может считаться памятником истории, так как является подлинным подтверждением некогда происходивших событий. Одновременно с этим данное захоронение является местом упокоения хасидских цадииков, могилы которых всегда представляют особый интерес на еврейских кладбищах. Они воспринимаются как святые места, на них ставятся склепы-ойхели, к ним специально отправляются в паломничество, рядом с ними молятся и оставляют записочки-квитки с пожеланиями. В ближайшее время будет произведен ремонт и реконструкция братской могилы жертв погрома 7–8 марта 1918 года на еврейском кладбище города Глухова. Она, как место погребения святых еврейских праведников (цадииков), может стать объектом паломничества современных хасидов и послужить причиной развития религиозного туризма в Глухове.

**Надія
МІРОШНИЧЕНКО****Учена секретарка
Національного
заповідника «Глухів»**

По Гетьманщині (З дорожніх вражінь)

Загальновідомо, що, проживаючи з народження в одному місті, ми одночасно звикаємо і до його краси, і до його недоліків. Поглянути на рідні краєвиди «свіжим оком» нам допомагають подорожі, повертаючись з яких ми розуміємо, що свій дім – найкраще місце на Землі або, навпаки, – «гарно там, де нас немає». Новим поглядом на старе місто можуть подивитися його відвідувачі, котрі вперше пройдуться по давно знайомим і звичайним для нас вулицям і отримають враження від їх архітектури, затишку та комфорту. Тож, пропонуємо поглянути на Глухів і глухівчан початку ХХ ст. очима подорожуючого, згадати славні епізоди історії міста та порівняти їх із сучасністю.

Текст, віднайдений у газеті «Рада» за 1911 р., подаємо мовою оригіналу зі збереженням тогочасних орфографічних і пунктуаційних особливостей.

Внаші часи, коли вас за один день кур'єрський поїзд переносить за тисячу верст, коли замість городів ви бачите станційні буфети, зникає стара поезія подорожі кіннями, коли села й міста прибірали в уяві подорожнього цілком конкретні форми й надовго врізувались в пам'ять з усіма ознаками своєї індивідуальної фізіономії. Правда, сучасний мандрівець не знає, що таке значить, скажемо, проїхати десять днів на поштових, спати сидячи в бричці й коли-не-коли робити передишку на станціях з їх невибагливим комфортом, з блошицями на додачу. За те тепер і не думайте ознайомитися з побутом людности, мовою, навіть природою, дивлячись на все з вікна вагону. Щоб усе це бачити, треба вертатися до старого прадідівського способу подорожування кіннями. Випадок дав мені змогу проїхати Чернігівщину, цю стару Гетьманщину XVII–XVIII вв., од краю до краю на конях, значить –

Київська брама Глухівських міських укріплень. Фото початку ХХ ст.

придивитися ближче до її фізіономії, побачити те, чого ніколи не побачите, їдучи у вагоні київо-воронізької залізниці. Де-чим з своїх вражінь хочу поділитися з земляками.

Коли ви переїдете межу, що одділяє Орловську губернію од Глухівщини, одразу побачите велику ріжницю. Ця ріжниця кинулась у вічі Шевченкові, як він їхав в 40-х роках на Україну, і це він зазначає в своїй повісті «Капітанша». Пригадуєте те місце: «ледве переїхали межу Орловської губернії, як уже й декорація змінилась: замість ракити по-над дорогою красуються високі розлогі верби; вже в першому селі Чернігівщини хатки біленькі, укриті соломою, здимарями, анесірі, рублені і необмазані хати; одежа, мова, твар – усе, як єсть, инше. Уся та одміна стає на протязі двадцяти верстов; за одну годину ви вже почуваете себе немов у другій атмосфері»... Минуло скільки десятків літ, як написав ці рядки Шевченко, а й досі можна спостерегти велику одміну у вигляді придорожніх сел і їх людности, коли переїхати широченним, обсаженим у два ряди великими старими вербами, київо-московським шляхом з Орловщини в Глухівщину. Старий отой шлях! Кого тільки не бачив він на своєму віку! Їздили по ньому гетьмани з Батурина й з Глухова у

далеку Москву; везли цим шляхом закутих у кайдани Многогрішного й Самойловича в далеку неволю; їздили ним на поклон цареві Бруховецький, Мазепа і всі гетьмани по ньому. Везли цим шляхом Дорошенка в почесне заслання; мандрував цим шляхом наш незабутній Кобзарь і в останнє проїхав ним на Україну в дубовій труні під червоною китайкою. Тепер старий шлях – тихий та безлюдний; заріс травною, і тільки по середині в'ється покрученою смужкою чорна втоптана коля, і коли-не-коли пробіжить тут у бігових дрожках панський оком, або ліниво тюпає коняка, запряжена у віз, на якому куняє дядько. Минулися часи, коли день і ніч непереривно тяглися вози, ридвани, поштові брички, нескінченною чередою йшли прочане... Залізниця перепинила увесь той рух.

За 15 верстов до Глухова велике село Есмань на річці тієї ж назви; колись це була перша поштова станція на українській території, як їхати з Московщини. Куліш вважав річку Есмань границею між Московщиною й Україною і не раз згадує її в своїх віршах, а російську літературу називав иноді «заесманською літературою». Куліш, як відомо, був родом з Глухівського повіту і через те знав тутешні

Панорама Глухова. Фото початку ХХ ст.

місця. Але коли ви не тутешній, і не знаєте, що цей рівчачок, через який ви переїхали по старенькому, з танцюючими як клавіші розбитого фортеп'яна, балками містку, – і єсть сама славна Есмань, то вам ніколи не спаде на думку, що оце проминули той самий кордон, що ділить дві нації, дві історичні культури! Знати – міцна була наша стара культура, коли ще збереглися її прикмети, не дивлячись на всі заходи з часів Петра I-го і до нинішнього дня, – заходи, які знайшли собі синтез у торішньому поясненню міністра внутрішніх справ, що «правительство, начиная сь 17-го столетія, постоянно боролось противъ движенія, известнаго подъ именемъ украинскаго и олицетворяющаго собою идею возрожденія прежней Украины»...

Тепер може не почуєте чистої української мови, не почуєте старої пісні, але вам одразу кидається у вічі величезна одміна в побуті, в культурі, зазначена ще Шевченком. Навіть не розговорившись з людьми, бачите иншу вдачу, инший склад психіки. А як розбалакаєтесь з есманцем, то довідаєтесь, якої він не високої думки про своїх сусід орловців, як вони нечисто живуть і їдять, які вони не гостинні та як погано лаються – зовсім те саме, що колись казав полянин за сусід-древлян, котрі жили звиринським способом і «ядяху вся нечисто». Почуєте, що есманські «хахли» майже ніколи не женяться на «кацапках» і навпаки. Не дуже то гарної думки й орловець про «хахлів», спитайте-но лиш його! Зате даремно будете шукати в глухівського «хахла» національної свідомості, – тільки й того, що він одріжняє себе од «кацапів»... От проминули Есмань, з'їхали на горбок і здалека блиснули перед вами золоті

бані й високі білі дзвіниці церков гетьманської резиденції. Глухів стоїть на високій площині, так що видно його з усіх боків здалеку, верстов за 15–20. Серед повітових міст Чернігівщини Глухів займає не останнє місце. На 20.000 людности – гімназія, учительський інститут, дівоча гімназія, 6-класова ремісничка школа, низка хліборобська, скільки років тому відкрилася була ще й приватна дівоча гімназія, але їй чомусь не повелося і вона закрилася. Дві досить гарно опоряджені больниці міська й земська, публічна бібліотека (дуже непогана, є в ній чимало й українських видань), невеликий історичний музей при цій бібліотеці, безплатна бібліотека-читальня товариства тверезости – такі культурні інституції в Глухові. Чимало порядних кам'яних будинків, мостова на всіх головних вулицях, городський сад, кілька скверів, два монументи (Румянцева-Задунайського і Терещенка) все це назверх надає Глухову досить показний вигляд. Глухів – батьківщина відомих сахарних королів – Терещенків і зазнав од своїх земляків-мільйонерів чимало добродійств: вони збудували хлоп'ячу й дівочу гімназії, чотирьохкласову школу-приют для хлопців, ремісничу школу, больницю, нарешті – прекрасну церкву під золотими банями – копія Володимирського собору в Києві. Ця церква панує над усім містом і надає йому імпозантного вигляду.

Вдячний Глухів поставив позаторік монумента своєму добродієві. Злі язики кажуть, що батьки міста, ставлячи цього монумента, сподівалися ще «великих і багатьох милостей» од нащадків сахарного короля. Але помилились: нащадки прийняли

усе за чисту монету поваги до свого діда і віддячили досить скупенько.

Поки не було кругом залізниць, Глухів грав ролю важного торговельно-транзитного пункту що-до збіжжа. Коли пройшли кругом залізниця, то цю ролю він утратив. А як провели вузько-коліїну залізницю через самий Глухів, то зовсім занепада в ньому всяка оптова торгівля; кожному значнішому покупцеві вигідніше поїхати до Харкова або до Києва і там собі придбати те, що треба, ніж купувати на місті з других рук і гіршого гатунку. Торговельний рух затиш. Не буває в Глухові й життя культурне. Хоч шкіл багато, та інтелігенції мало, і мешканці Глухова наскрізь перейняті духом тієї «обивательщини», яку так яскраво умів малювати Чехов, і одякої завертає голову й нудить кожну свіжу людину. За часів визвольного руху в Глухові властиво не було ніякого «руху»; за те й важкі осінні місяці 1905 року минули спокійно. Ворушилися трохи тільки євреї; були якісь проби агітації з боку українських есдеків. Але в усім тім брала участь переважно сама зелена молодь, а старші сиділи тихо і ждали, що вийде. Тому й загальна реакція не так помітна у Глухові: як раніше грали завзято в карти по клубах, так і тепер грають; як раніше кожного року програвав у карти казенні гроші хтось з чиновників, – чи казначей, чи судейний пристав, так і тепер це трапляється регулярно, на часинку зворушуючи сонне глухівське болото... Тільки й нового, що кінематографи. Ні лекцій, ні літературних вечірок, одним словом – тихо, Божа-благодать. Скільки років тому у Глухові помітно було значний український рух серед молоді. Осередком того руху був учительський інститут. Виписувано

Продовження на стор. 6

Продовження. Початок на стор. 4-5
багато укр. книжок, ширено часописи; рух зачепив і обидві гімназії. Але молодь та здебільшого – немісцева була. Покінчали курс, роз'їхались, а по школах тимчасом пішли усе більші й більші строгости, і рух український затишкнув. Зерно проте посіяно, а чи будуть сходи?

Такий сучасний Глухів, і хто з його теперішніх обивателів – не то знає – а хоч догадується, що тут колись кипіло життя, по своєму багате і широке!

Через увесь город простягається Київсько-Московська вулиця, головна артерія города. На ній важніші міські інституції і «присутственные места». Хто з городян знає, що збудовано ті «места» з останків руїн малоросійської колегії, величезної трьохповерхової кам'яниці, так мальовничо описаної Кулішем у його романі «Михайло Чарнишенко». Будинок колегії здавався українцям XVIII століття одним з семи чуд у світі і згорів разом з усім Глуховом під час згубної пожежі в кінці XVIII століття.

Тепер проти пресутствій – в невеличкому деревляному будинкові аптека з написом: «существуетъ съ 1757 года», значить, з часів Кирила Розумовського. Глухів не багатий на історичні пам'ятки. Дві-три старі церкви – серед них – Миколаєвський собор, перед яким на майдані збиралася козацька рада і обірались «вольними голосами» гетьмани. Там, де стояв жіночий монастир, в якому ігуменею була стариця Магдалена, мати гетьмана Мазепи, – тепер єврейські різниці і стайні кінних стражників. Тільки мала ветха каплиця на місці вівтаря свідчить, що колись тут інакше було.

В північно-західній частині Глухова збереглися вали колишнього глухівського замку, в якому одсиджувались в 1663 році козаки-лівобережці в облозі од польського війська з самим королем Яном-Казимиром. Тут під валами розстріляли поляки славного сподвижника Хмельницького – полковника Богуна, який не хотів приймати московського підданства і зоставсь при Польщі, а вона йому так оддячила! За валом, у низу, починається передмістя Веригин. В XVIII ст. от це була аристократична частина Глухова. Тут жила уся значна українська старшина і сам гетьман. Розумовський, хоч і не

Трьох-Анастасіївська церква (нова і стара). Фото початку XX ст.

любив «гнусное місто Глуховськое», але завів тут двір, що був копією елизаветинського двору в Петербурзі. На той час у Глухові перебувала постійна італійська опера, були два французьких пансіони для дітей «благороднаго малоросійскаго шляхетства» і книгарня. Наступник Розумовського, малоросійський генерал-губернатор Румянцев-Задунайський, розбив над широким есмаським ставом англійський парк. На старинному плані зазначено симетричні алеї й штучні ставки цього парку. Це все ми знаємо з історії, а в дійсності – й пам'яті немає. От тільки збереглась назва «греблі Скоропадського».

Я згадав за глухівський музей. Початок йому поклали колекції й бібліотека небіжчика Миколи Шугурова, пожертвовані городу його удовою. Музей міститься в читальняній залі при публічній бібліотеці. Старовини поки що мало: скільки портретів, малюнків, де-що з козацької зброї, монети, черепки і металеві речі з розкопаних на території Глухівщини городищ і таке інше. Бібліотека не дуже велика, але вся складається з книжок по українознавству. Варто на цьому

місці зазначити, що в Глухові є одна приватна бібліотека, може найкраща взагалі серед приватних українських бібліотек. Належить вона місцевому дідичеві П.Я. Д – кові (Петру Яковичу Дорошенкові). В ній скільки тисяч томів книжок з української історії, етнографії й письменства. Є чутка, що власник, відомий колекціонер і знавець української старовини, хоче подарувати її якійсь інституції. Було б добре, як би українській! А то що сталося, наприклад, з бібліотеками Костомарова, Лазаревського, які подаровано київській університетській бібліотеці, де вони потонули серед інших книжок і втратили свою цільність.

Минає здоровенну кам'яну браму, спускається на Веригин, переїздите широченну площу – ярмарковище і виїздите знов на широкий шлях. Довго ще мріють позаду білі глухівські церкви і золоті бані терещенківського собору. Дорога веде до Кролевця. Монотонно бряжчать дзвіночки поштового візка. Глухів з його спогадами про гетьманські часи зникає з очей...

Посполитий.

Олександр
МІРОШНИЧЕНКОНауковий співробітник
Національного
заповідника «Глухів»

Маловідомі епізоди «Глухівської операції»

«Глухівська операція» 1941 року – важливий епізод Другої світової війни. Найкращою вітчизняною роботою, де повноцінно розкриті передумови, причини та результати боїв за Глухів у 1941 р., є книга «Глухів – випробування війною» (К., 2015). Незважаючи на багаторганність дослідження, деякі епізоди військової операції, на жаль, залишаються маловивченими.

Нагадаємо читачеві хронологію подій, що відбувалися на Глухівщині у вересні 1941 р.

7 вересня 1941 р., без зіткнень із супротивником, підрозділи полку «Велика Німеччина» займають Глухів. Напередодні радянська розвідувальна група під командуванням майора К.І. Свешнікова підриває мости навколо Глухова. Після прибуття в район міста 17-ї танкової дивізії, полк «Велика Німеччина» починає просування далі на південь. Німецька армія збільшує розрив між Брянським та Південно-Західним фронтами. Радянське командування наказує генерал-майору А.Н. Єрмакову прикрити цю ділянку частинами 13-ї армії. 21 вересня починається активна фаза «Глухівської операції». За декілька днів радянські підрозділи взяли під контроль дорогу Глухів – Путивль, північні, південні та східні околиці міста. Натиск частин Червоної армії на Глухів зростає. Щоб відновити зв'язок з оточеними німецькими підрозділами, 17-та танкова дивізія була вимушена повернути свої частини назад до Глухова. В результаті боїв 23–25 вересня, два радянських батальйони 875-го та один батальйон 535-го стрілецьких полків залишилися відрізними від своїх частин та заблокованими в селах Полошки – Сліпород – Некрасове. Незважаючи на малочисельність (700 чоловік) та втрату радіостанції, батальйони продовжили виконання своєї задачі, просуваючись до с. Береза. Такий маневр дозволив би повністю оточити підрозділи противника у Глухові.

Саме про цей епізод піде мова. Кожен пошуковець Глухова, що вивчає військову історію, знає легенду про розбиту колону червоноармійців на Київському шляху в районі глухівського аеродрому. Місцеві старожили

Розбита радянська військова колона. Глухів, вул. Київський шлях, 1941 р.

переповідали спогади про трупи коней, розкиданих в кінці вул. Київський шлях. Донедавна ця легенда не мала документальних підтверджень. Активний пошук фотографічного матеріалу з європейських аукціонів дав неочікуваний результат. У трьох добірках німецьких світлин, зроблених у Глухові у вересні-жовтні 1941 р., знаходились фото із зображенням розбитої колони червоноармійців з покинутими 76-мм гарматами, артилерійськими візками, солдатською амуніцією та з вбитими конями.

Щоб зрозуміти причини загибелі радянської колони, варто звернутися до спогадів очевидців бою, записаних автором статті у 2009 та 2012 рр. Публікуємо їх зі збереженням стилістичних особливостей мови оригіналу.

Спогади Василя Івановича Євтушенка, 1933 р. н., жителя с. Сліпород Глухівського р-ну Сумської обл. (записано 27.03.2009 р.)

«Батько мой из войны финской прийшов и його призывали знов. Мы тоди жили на Хвастовке, а потом по какойсь причине в сороковом году нас перебросили сюда. Як немцы пришли, разведка приехала, так у них наш хутор Хвастов був на карте. Як прорвалась дивизия з окружения, немец вже тут був и тут на болоте наших столько положили. Вони тоди на башне, де коноплезавод, пулемет поставили. Шла дивизия з сорокопятками в обмундировании с петлицами, кукурузник прылетив, командного забрав, а цих

пехотинцев всех туда. Вони там лежали, их хоронили, а хто живой, забрала на Глухов в концлагерь».

Спогади Івана Антоновича Савошенка, 1931 р. н., жителя с. Сліпород Глухівського р-ну Сумської обл. (записано 27.03.2009 р.)

«А ще помню, як Глухов брали, так немцы с пулемёта на водокачке пенькозавода косили их по лугу тут, а самолет (наш) кукурузник сив, или полковника, или генерала забрав. От тут, де самолет упав немецкий, на цем же бугорку кукурузник приземлился, там клевер був. Кукурузник сив, забрав командира высокого и улетел. Це було, коли наши прорвались, так Черневський бой тут був и из Путивля. Саратовцы там были в основном, их пленных много, раненых было, и кого не попытают, женщины наши так кажут, що саратовцы-саратовцы».

Жителі с. Сліпород були свідками бою на території глухівського коноплезаводу між німцями та об'єднаними батальйонами 535-го та 875-го стрілецьких полків. Можна припустити, що військове командування, розуміючи складне становище відрізаного підрозділу, направило в його розташування літак для евакуації командного складу. Не виключено, що літак міг налагоджувати зв'язок між батальйонами та вищим командуванням. Окруженці мали воз'єднатися з 858-м стрілецьким полком, підсиленням танками 121-ї танкової бригади. Останні контролювали

Продовження на стор. 8

Продовження. Початок на стор. 7
село Береза та займали позиції в хуторі Запорожець, що на північній околиці Глухова. Жителі Глухова стверджують, що бій за коноплезавод та оволодіння західними околицями міста відбувалися одночасно.

Спогади Миколи Дмитровича, 1928 р. н., жителя м. Глухова Сумської обл. (05.04.2012 р.)

«В часа чотири утра наступали танки. Два чи три танка. На бугрі, де салотопка була обгорожена, домік стояв, там же стояли танки. Перед яром стояли і по Веригино стріляли. Яр вони переїхали, Кубишки тоді маленькі були. От сюди танки йшли, от сюди піхота йшла (показує в сторону хут. Запорожець). В снопах пов'язаних і зложених в копицю були німці, вони в етому ховалися. Вони зараньше там сиділи, чим підійшли танки. Гранатами чи бутилками підпалили наші танки. Вони загорелися. Пізніше тащили все з танків, там основне все погорело, а железякі здавали на метал. Остачу не знаю, хто їх забрав. Разом наступали з пеньказавода одночасно. Із оточення виходили із Сліпорода, а танки може обїхали, щоб у кальцо брати. І там возле пеньказавода пушки і піхота валялися, як на Київському шляху. От башти німці із крупнокаліберних пулеметов чи з пушки били по етих лошадях. Там же болото було. З той сторони Київського шляху картошка була, а на праву сторону коноплі. Коні по полю йшли, по картошці, як хати закінчилися із саду. Солдати на картошці були порастрелювани. Офіцер один був, от тут пуля вдарила, а тут вийшла сквозная. Ротом землю жрав. Тоді офіцери були з личками, два ілі три кубіка. Німці поставили свої кулемети на Київському шляху под дорогою у коноплі. Наші зашли уже в конюшні і в коровнікі і там їх підпалили. Де їх хоронілі, я не знаю. Коні на шляху валялися не на дороге, а на обочіне, вони только

Трофейна радянська зброя, захоплена німцями. Глухів, 1941 р.

вийхали. В цьому бою загинули німці, я точно пам'ятаю. Їх похоронили з левої сторони. Три чи чотири хрести тут було, а коли фронт пройшов, йшла похоронная команда, забрала своїх і похоронила у Літньому саду».

Спогади Лідії Василівни Кмец, 1933 р. н., жительки м. Глухова Сумської обл.

«А як война, то наступают-наступают. Ми у Полошкі. Тікають туди в Полошкі. Дед с бабой остались тут. Прийшли до теткі, якщо бомбежка, то в погреб. У хаті ступа така, наварилася супу. Ми все кругом той міскі стали, наїлися. Богданово там є через озеро, туди на верх. Как едут оттуда наші русские солдаты. Баби з хлебом-солью повискакували обнімають, целуются, плачут. У всех же на войне діти. Ми такі раді збиралися і йдемо додому. Только збиралися, пройшло минут тридцять, а ми вже ж ідем. Как прут сзади немцы на танках, на машинах, на конях, на матациклах. Боже мой! Прямо на Глухов, но нас не тронули. Я шла, Марія, мама, папа Ольгу нес, а більше з нами нікого не було. І всех тих русских, хто первие пошлі, попали в якусь засадку. Всех положили. Дошлі ми до

пітомніка. Лежить котелочок. Я подняла, а мама кричить: «Кинь-кинь!». А я кажу: «Да я буду воду з криниці носити». А потом дошлі до пітомніка, а він був обкопан канавою. Я как глянула, а там один на одному солдатікі лежать. Хтось їх сдав. Всех положили. А потом дальше йдем, купа-купа целых солдатских вещей, і сапогі валяються, і гімнастеркі, і одежда валяется, чи їх хто пороздевав? Дядько якоїсь вже гребся, шось там шукав. Ледь додому дошли, дивиться нельзя було. Лошаді валялися, пуза поразпорание. Только в Полошках обрадувалися, що знімають Глухов. Я кинула той котелок і не знала шо робить».

Знекровлені підрозділи 875-го стрілецького полку в результаті наступу на Глухів втрачають всю матеріальну частину і відступають в район с. Вікторове. В ніч з 30-го вересня на 1 жовтня, здійснивши марш через села Семенівку та Калюжне, вони виходять до с. Чернево. Раптово їх атакують німецькі підрозділи 3-ї танкової дивізії. Вирвавшись з оточення, червоноармійці форсують річку Клевень та воз'єднуються з підрозділами 2-ї гвардійської стрілецької дивізії.

Газета «Соборний майдан»

Засновник — Національний заповідник «Глухів»

Свідоцтво про реєстрацію № СМ 390 від 06.02.2004 р.

Адреса редакції: м.Глухів Сумської обл., вул.Шевченка, 30, тел. 2-35-57, e-mail: dikz@ukr.net

Номер підготовлено до друку у науково-дослідному відділі заповідника

Верстка Віктора ІСАЄВА

Газета надрукована у АТ «Шосткинська міська друкарня»

м.Шостка, вул. Свободи, 69

Підписано до друку 07.10.2020 р.

Тираж — 500 примірників. Замовлення № 611.

Редакція газети «Соборний майдан» запрошує до творчого співробітництва науковців, краєзнавців, любителів старовини

Електронна версія на сайті <http://nz-hlukhiv.com.ua/>

Редакційна колегія

Світлана ЖУКОВА

Юрій КОВАЛЕНКО

Людмила АРТЕМОВА

Олександр МІРОШНИЧЕНКО

Віктор ІСАЄВ

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО